

Markéta Švamberk Šauerová

Výchova neprůbojných a uzavřených dětí

Poděkování

Ráda bych poděkovala své rodině a přátelům za podporu při psaní knížky, za trpělivost a vylisování nejen v náročném osobním období, ale i během celosvětové pandemie, v níž důležitost tématu o neprůbojných dětech vystává ještě významněji.

Můj dík patří kolegům, kteří byli ochotni se s čtenáři podělit o svůj pohled na „neprůbojně děti“, recenzentům za laskavě formulovaná doporučení a posouzení knížky, Aleně Malcové za pomoc při tvorbě rejstříků, Gabriele Plickové a Evě Čechové z nakladatelství Grada Publishing a redaktorce Olze Kopalové za vysoce profesionální a příjemnou spolupráci a čtenářům, kteří se o téma zajímají a hledají cesty, jak pomoc těm méně průbojným, aby našli odvahu najít a ukázat, co vše dokážou.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Švamberk Šauerová, Markéta, 1971-

Výchova neprůbojných a uzavřených dětí / Markéta Švamberk Šauerová.

-- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2022. -- 1 online zdroj. -- (Pro rodiče)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a rejstříky

ISBN 978-80-271-4922-3 (online ; pdf)

* 159.923.35 * 159.942 * 159.923-021.342 * 159.944 * 37.015.311-053.2 *
37.015.31:316.42 * (0.062)

– ostych

– stud

– introverze

– psychická odolnost

– výchova dítěte

– osobnostní a sociální výchova

– populárně-naučné publikace

37 - Výchova a vzdělávání [22]

Markéta Švamberk Šauerová

 GRADA®

Výchova neprůbojných a uzavřených dětí

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **restně stíháno**.

**Vydání knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství
Grada Publishing, a.s.**

doc. PhDr. Markéta Švamberk Šauerová, Ph.D.

VÝCHOVA NEPRŮBOJNÝCH A UZAVŘENÝCH DĚTÍ

Vydala GRADA Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8544. publikaci

Recenzovali:

Prof. PhDr. Alena Vališová, CSc.

Mgr. Katarína Mária Vašíková, Ph.D.

Ilustrace Kateřina Šauerová

Redakce a korektura Olga Kopalová

Grafická úprava Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 192

Vydání 1., 2022

Vytiskla tiskárna PBtisk a.s., Příbram

© Grada Publishing, a.s., 2022

Cover Photo © Depositphotos / halfpoint

ISBN 978-80-271-4923-0 (ePub)

ISBN 978-80-271-4922-3 (pdf)

ISBN 978-80-271-3097-9 (print)

Obsah

Úvod	7
1 Neprůbojné dítě	9
1.1 Obecná charakteristika neprůbojných dětí	11
1.2 Neprůbojné dítě s talentem	13
1.3 Neprůbojné děti se sníženou aktivitou a poruchou pozornosti	23
1.4 Názory z praxe	31
2 Výchovné přístupy	37
2.1 Výchovné styly a jejich vliv na vývoj osobnostních charakteristik dítěte	37
2.2 Motivace jako součást výchovného působení	43
2.3 Vybrané psychologické koncepty využitelné ve výchovném působení	46
2.4 Tlak na precizní výkon a důsledky výchovného tlaku	48
2.5 Strategie výchovy a vzdělávání nadaných žáků	56
2.6 Strategie výchovy dětí nepozorných a se sníženou aktivitou	63
2.7 Základy zdravé výchovy	65
2.8 Souhlasná výchova rodičů	75
2.9 Souhlasná výchova rodiny a školy	77
3 Rozvíjení klíčových kompetencí pro zvýšení zdravé průbojnosti dítěte v rodinné výchově i ve škole	87
3.1 Vstřícná, pozitivní a respektující komunikace	87
3.2 Výchova dítěte ke zdravé reflexi a sebereflexi	97
3.3 Výchova ke zvládnání diskomfortu, nepohodlí a ke zvyšování psychické odolnosti	107
3.4 Výchova ke zdravému sebevědomí a k podpoře vlastní sebeúčinnosti	110

4	Vhodné edukační přístupy učitele k osobnostnímu rozvoji neprůbojných dětí	121
4.1	Formativní a autentické hodnocení	122
4.2	Techniky pro zvýšení průbojnosti ve skupině (snížení ostychu projevit se ve skupině)	123
4.3	Techniky k rozvoji vědomí vlastní sebeúčinnosti	127
4.4	Hry pro překonávání překážek (jakéhokoliv typu)	134
4.5	Vhodné didaktické postupy k aktivizaci žáků	135
4.6	Metody efektivní reflexe a sebereflexe	143
4.7	Relaxační/automasážní techniky pro zvýšení aktivity	149
5	Spolupráce s odborníky	153
5.1	KUPUB	153
5.2	KOMPAS	153
5.3	Volnočasové aktivity s výraznou socializační komponentou ...	153
5.4	Podpůrné, terapeuticky zaměřené skupiny ve školách a psychologických a psychosociálních centrech	155
6	Nápadovnik – několik her a technik na závěr	159
	Doslov	167
	Summary	173
	Příloha	175
	Literatura	177
	Věcný rejstřík	185
	Jmenný rejstřík	187

Úvod

Každý rodič si přeje, aby jeho dítě bylo šťastné, aby uspělo v dnešním světě mnoha náročných požadavků, aby se dokázalo v tvrdé konkurenci prosadit. Každý rodič má svůj specifický výchovný styl, který vychází z jeho vlastních zkušeností, osobnostních vlastností, spokojenosti s tím, čeho sám jako rodič dosáhl. Každý má jinou míru tolerance, schopnost vnímat odlišnosti, jinou míru trpělivosti a odlišnou míru potřeby dosáhnout určité formy společenské prestiže.

Každý dospělý prošel nějakým vývojem, každý máme řadu vzpomínek na výchovné postupy našich rodičů, pamatujeme si učitele, které jsme na své cestě potkali. Někteří se stali překážkou, kterou jsme museli zdolávat, někteří zůstali v našich vzpomínkách jako vzor, kterému bychom se chtěli přiblížit. Moc dobře si všichni pamatujeme na ty momenty, kdy jsme se necítili dobře, kdy okolí očekávalo nějaký výsledek, o který jsme ale my nestáli nebo kterého se nám nepodařilo dosáhnout.

Mnozí z nás byli „zakřiknutí“, neprůbojní, nesmělí. Tak neradi jsme byli zkoušení před třídou, neradi jsme recitovali v soutěžích nebo chodili vyřizovat nepříjemné záležitosti. Ti upřímní mi dají za pravdu, že tyto situace řada z nás ráda neměla. Ale mnozí díky podpoře svých rodičů nebo chápatelých učitelů, trenérů, vychovatelů, někdy i sourozenců a kamarádů našli cestu, jak s ostychem a nesmělostí pracovat. Naučili jsme se, že čím častěji se do oněch „nechtěných“ situací dostáváme, tím méně nám vlastně vadí. Zjistili jsme, že je to jako se sportovním tréninkem. Pomalým, ale soustavným procvičováním našich sociálních dovedností – ať už spontánním, či záměrně okolím provokovaným – se zmenšuje náš ostych a nesmělost, stáváme se průbojnějšími a cílevědomějšími, nebojíme se nových a náročnějších cílů.

Dnes máme děti, které nám jsou možná velmi podobné. Jsou nesmělé, ostýchavé, zdají se nám málo průbojné. Nemají rády, když mají prezentovat to, co umí a dokážou. Dnešní ochránářská výchova, která se preferuje, je ale na překážku tomu, aby měly děti dostatek možností k tréninku překonávání nepříjemných situací. Přesto jiné cesty než postupné získávání zkušeností a zážitku sníženého komfortu není.

Knižka, která se vám dostává do rukou, se snaží vysvětlit, jaké jsou charakteristiky dnešních neprůbojných dětí, jak můžeme průbojnost dítěte ovlivnit stylem výchovy, jaké výchovné prostředky k rozvíjení smělosti můžeme využít jako rodiče i jaké možnosti má v tomto směru škola. Text nabízí řadu technik k rozvoji komunikace, ke zvýšení odolnosti dítěte,

k rozvíjení zdravé sebereflexe i získání vyššího sebevědomí a vědomí vlastní účinnosti.

Zároveň ukazuje, jak rodiče mohou nevhodným postupem „zabrzdit“ zdravé prosazování dítěte, jak tlak a očekávání nějakého výkonu mohou působit jako zásadní stresor, který pak dítě může v jeho aktivitě blokovat.

Dovolte mi tedy vás – rodiče s dětmi, jejich prarodiče, příbuzné, ale i další dospělí, které dítě během svého vývoje potkává – pozvat k pročtení jednotlivých kapitol, k zamyšlení nad vaším dítětem, vašimi výchovnými přístupy a pojďme společně hledat cesty, jak dětem pomoci zdravě se prosadit, uplatnit své schopnosti, nadání a talent, případně jak se vyrovnat s tím, když mají specifické obtíže – jsou pomalejší, úzkostné, špatně se koncentrují. Všechny se díky vhodným výchovným postupům mohou naučit zdravě se prosazovat.

Věřím, že nabídnuté hry a techniky pomohou při výchově dítěte, které je neprůbojné, nesmělé a zažívá nepříjemné pocity, když se má prosazovat v sociálních interakcích. Postupné procvičování, důraz na jednotlivé oblasti, které lze považovat za významné z pohledu osobnostního rozvoje každého člověka, napomůžou i osobnostnímu rozvoji vašeho dítěte. Přesto je důležité se zamyslet, nakolik při výchovném působení ovlivňujeme osobnost dítěte v souladu s tím, co si samo přeje. Zkusme přitom mít na paměti, že dítě je takové, jaké je a možná si prostě přeje být uzavřené. Techniky k osobnostnímu rozvoji jsou vhodné pro ty děti, které nejsou se svou situací spokojené.

1 Neprůbojně dítě

Jsou různé typy dětí. Některé jsou živé a od raného dětství si dokážou prosadit svou. Je jich všude plno a rodiče si stěžují, aby tak alespoň na chvíli poseděly nebo zmlkly. Jiné jsou naopak tiché, extrémně hodné, neprůbojně a neustále všem ustupují. Rodiče těchto dětí také nebývají vždy spokojení, i mezi nimi jsou tací, kteří by si přáli, aby se jejich dítě umělo v životě výrazněji prosadit.

Určitou roli hrají povahové rysy dítěte, které jsou předem dané, tyto rysy však nemusí být zásadním omezujícím limitem. Do určité míry je vhodnými výchovnými postupy můžeme ovlivňovat. V tomto směru je ale důležité, abychom se nesnažili dítě celé „předělat“. Zároveň je podstatným faktorem ochota rodičů investovat svůj čas a trpělivost do výchovných postupů a vytváření příležitostí k budování důležitých osobnostních vlastností dítěte a nezůstat jen u obvyklého „klišé“ – že on je celý táta, babička, máma a prostě jiný nebude.

Často mezi neprůbojnými dětmi nacházíme introverty, kteří rádi žijí ve svém světě, stačí jim, že rozumí dění kolem sebe, ale nemají potřebu do něj zasahovat, a ve škole už vůbec ne, třídní skupina je pro ně příliš velká. Také to bývají děti, které mají různé typy drobných odchylek, dnes hodně hovoříme o dětech s poruchami učení a aktivity, tyto děti se častěji setkávají s neúspěchem a i přes vhodné výchovné přístupy mají vyšší potřebu chránit sebe sama před zřejmým selháním, neúspěchem, jsou tedy raději ve škole pasivnější. Ve skupině, kde se cítí bezpečně a nemají obavu z posměchu, jsou přiměřeně průbojně – to je nakonec patrné u řady velmi úspěšných lidí, kteří v průběhu školní docházky nebyli téměř vidět, spolužáci si jen matně vybavují, jací vlastně byli, někdy byli i terčem šikanózního chování, ale v dospělém věku patří mezi velmi úspěšné jedince. Další skupinou, a rozhodně se nedá říci, že zanedbatelnou, bývají děti nadané, ale bez dostatečné houževnatosti. Někdy hovoříme o tzv. dvojí výjimečnosti. To se týká jak např. dětí s poruchami učení, které mají dostatečné rozumové schopnosti, ale kvůli poruchám učení nebo poruchám aktivity neumějí podat přiměřený výkon ve škole, tak i právě dětí nadaných. Ty mají vysoké, až mimořádné rozumové nadání, očekávali bychom, že veškeré školní požadavky v rámci vrstevnické skupiny zvládnou bez sebemenších obtíží, přesto tomu tak není a některé nadané děti i propadají (např. Švamberk Šauerová, 2017). Tyto děti se setkávají s nepochopením svého talentu, někdy i se šikanózním chováním vrstevníků/společnosti i zesměšňováním ze strany rodičů nebo učitelů, kteří nadání dítěte neporozuměli.

Kromě vrozených dispozic hraje významnou roli způsob výchovy – zprvu výchovy rodiny a nejbližšího okolí dítěte, posléze i způsob výchovného stylu učitele mateřské a základní školy. Tak jak zdůrazňujeme významnost souhlasné výchovy rodičů v rodině, stejně tak je i významný souhlasný způsob výchovy rodičů a učitele (viz další kapitoly). Styly výchovy jsou podstatné, kromě nich ale můžeme do výchovy vřadit řadu her, technik, jimiž cíleně působíme na rozvoj těch osobnostních vlastností (kompetencí), které považujeme za společensky žádoucí – sem s ohledem na současnou společenskou situaci může patřit odolnost k náročným životním situacím, zdravá průbojnost, zdravé sebevědomí, zdravé vědomí vlastní sebeúčinnosti (tzv. self-efficacy), zdravá sebereflexe a reflexe, houževnatost, píle, trpělivost... a nesporně celá řada dalších.

Jednotlivým oblastem budeme v knížce postupně věnovat pozornost, tedy věřím, že každý rodič či učitel zde najde jednak charakteristiku toho konkrétního typu neprůbojného dítěte, s kterým se v praxi setkal, a zároveň i rady, jak podpořit rozvoj osobnosti takového dítěte tím žádoucím směrem, i při respektování jeho vrozených dispozic.

Odborné okénko

S ohledem na to, že se v odborné literatuře zatím vymezení pojmu „neprůbojnost“ v podstatě nenachází, ozřejmíme si na závěr našeho úvodu alespoň základní definici neprůbojného dítěte tak, jak ji budeme v této publikaci používat. Máme na mysli děti, které jednak bývají pasivní a nemívají chuť projevovat, co umí, bez ohledu na míru svého nadání, nebo které sice pociťují vnitřní potřebu ukázat své znalosti, dovednosti či zájmy, ale brání jim v tom specifické osobnostní rysy – snížená aktivita (na úrovni poruchy aktivity), nepozornost (a v jejím důsledku častá chybovost a zážitek neúspěchu, kterému se pak záměrnou pasivitou vyhýbají) a nesmělost či sociální ostych někdy vystupňovaný až do úrovně úzkostnosti. Základním rysem těchto dětí bývá, že nemají dostatek energie na překonání obtíží, které s „prezentací“ výkonu souvisí, nejsou odolné vůči hodnocení okolí, obávají se selhání, vystoupení z komfortní zóny, a to i tehdy, mají-li mimořádné nadání. Řada z nich preferuje bezpečí své „ulity“, „stačí“ jim být mezi průměrnými, nechtějí vyčnívat, aby na ně nebyly kladeny nové požadavky a nebyl ze strany dospělých vyvíjen tlak na další výkon, který je jim nepřijemný.

1.1 Obecná charakteristika neprůbojných dětí

Pro označení neprůbojnosti máme v češtině řadu pojmů – někdo používá pojem „plachost“, jiný „bázlivost“, „úzkostnost“, „uzavřenost“, „ostýchavost“, „nesmělost“, další používají označení „tiché“, „nemluvné“, „introvertní“ dítě.

Neprůbojní lidé se na rozdíl od těch dominantnějších vyznačují tím, že nemají rádi neznámé prostředí, změny. Vyhýbají se větším společenským akcím, zvláště pokud hrozí, že by na nich měli vystoupit ze své komfortní zóny a anonymity. Velmi špatně snášejí promlouvání před veřejností, před třídou, paradoxně on-line výuka probíhající v roce 2020/2021 právě mnohým introvertům nevyhovovala, protože se „nemohli“ schovat za spolužáka, neměli možnost odpovédět z „davu“ kolektivu, naopak s každým promluvením systém moderních technologií udělá to, že mluvčího ještě zvýrazní – předsune do popředí.

Rozhodujícím faktorem je temperament, tedy soubor našich vrozených vlastností projevujících se přirozeným způsobem našeho chování, prožívání, reagování na podněty nebo střídavosti nálad. Dle Goetze se právě na základě vrozeného temperamentu rozvíjejí interakce s matkou a dalšími důležitými vztahovými osobami. Jejich prostřednictvím si dítě vytváří tzv. kognitivní schémata o sobě a o světě (schémata vnímání a porozumění). Z toho se postupně odvíjejí další osobnostní charakteristiky neboli vzniká charakter, přičemž velkou roli hrají také zkušenosti – pozitivní nebo traumatické (Goetz, in: Labusová, 2008).

Temperament v podstatě tvoří pro svou stálost základ, na kterém ve výchově můžeme stavět. Jinak prožívané situace zpracovává introvert, jinak extrovert, jinak člověk emočně labilní a jinak emočně stabilní. Důležité v tomto směru je, jak silně je daný temperament vyhraněný, dá se říci, že čím méně, tím je zvládání životních situací pro dotyčného jednodušší, čím výrazněji, tím častěji vidíme v praxi netypické jednání dítěte, kterým přitahuje pozornost (ať už tím, že je všude vidět a slyšet, nebo tím, že o něm prostě nevíme).

Příklad

Představme si jednoduchou situaci, kdy dítěti ve škole řekne spolužák nějakou nadávku.

- Extrovert emočně stabilní (sangvinik) nad tím pravděpodobně mávne rukou, případně si z toho udělá před ostatními legraci.
- Extrovert emočně labilní může začít křičet, vztekat se, hlasitě plakat před ostatními, často vyvolává posměch okolí nebo strach – spolužáci jeho reakci příliš nechápou, připadá jim přehnaná, přestože si dotyčný „nezačal“.

- Introvert emočně stabilní ani nadávku nezaznamená (skutečně jsou jedinci, kteří tyhle věci nevidí a neslyší), přejdou to, ponoření do svého světa. Je velmi těžké je vyprovokovat k nějaké reakci.
- Introvert emočně labilní se stáhne, uzavře do sebe, působí smutně, zamklle, trápí se. Někdy pláče, ale snaží se svůj smutek skrýt, odžít v soukromí (Hoskovcová, 2006). V extrémním případě tyto děti sahají po neadekvátních řešeních, i drobné ústrky vnímají jako něco neřešitelného, strašného a v důsledku neadekvátního posouzení situace volí někdy tragická řešení (útěky z domova, demonstrativní či skutečně míněné sebevražedné pokusy).

Zároveň dítě s určitým druhem temperamentu koriguje své projevy v důsledku výchovy, přebírá chování, které vidí u lidí ve svém okolí. Rodiče jsou pro něj vůbec nejsilnějším vzorem, v psychologii hovoříme o tzv. observačním učení. Dítě se často chová i podle toho, k čemu je povzbuzováno a co se mu tzv. vyplácí. Posiluje se zejména chování, které je okolím oceněno nebo které vede k nějakému „zisku“. V tomto směru můžeme určité nevýhodné projevy dítěte právě výchovnými postupy tlumit nebo podporovat, čemuž se v textu věnujeme v samostatné kapitole. Cíleně se zabýváme i technikami, jimiž můžeme zvýšit psychickou odolnost dítěte a zvýšit i vědomí jeho představy, že to, čeho chce dosáhnout, dosáhne vlastními silami (tzv. self-efficacy, vědomí sebeúčinnosti).

Zajímavý výzkum na téma, zda je pro život člověka výhodnější být průbojný, nebo plachý, realizoval německý psycholog Jens B. Asendorpf (2019). Jeho výzkumy přinášejí vcelku optimistické závěry zvláště pro rodiče těch méně průbojných dětí a vychází vstříc záměru této publikace. Osobnost člověka je dle jeho názoru z 50 % určena geneticky a z 50 % výchovou, resp. podmínkami prostředí, v němž člověk žije. Na řadě příkladů dokládá, že byl svědkem toho, že z plachého dítěte se působením okolních vlivů nakonec stal docela extrovertní dospělý a naopak. Nakonec i z kazuistik uvedených v knížce bude zřejmé, že jako rodiče i učitelé máme řadu konstruktivních možností, jak vhodně výchovně podpořit méně průbojně dítě tak, aby bylo v životě úspěšné a zároveň se cítilo sociálně bezpečně. Přehnané obavy rodičů o osud méně průbojných dětí nejsou na místě a prognózy týkající se vývoje takového dítěte lze považovat za předčasné, možná dokonce i škodlivé, protože si rodiče vytvoří limit, který berou jako ohraničení pro své výchovné působení.

Kromě vrozené plachosti se můžeme v praxi setkat i s výchovně vypestovanou úzkostností, uzavřeností, která souvisí s typem rodiče (nebo i učitele) a jím preferovaným způsobem výchovného stylu/vedení (Hoskovcová, 2006).

Dalším specifickým případem vrozených dispozic jsou poruchy aktivity (uvažujeme-li charakteristiku neprůbojných dětí, pak nám jde primárně o pomalé psychomotorické tempo – tzv. hypoaktivitu – blíže Švamberská Šauerová, 2017) nebo poruchy pozornosti. Dětem s těmito charakteristikami je věnována část v této knížce. Samostatnou kapitolu zde mají i děti nadané, které se zároveň neumí dostatečně prosadit.

Jak již bylo uvedeno, kromě povahových rysů, s nimiž dítě přichází na svět, ovlivňuje jeho jednání způsob života rodiny a způsob výchovy, který je v rodině uplatňován. Rodiče jsou tím největším vzorem, který dítě má, přirozeně mu ukazují, jak se řeší náročné životní situace, jak se lze postavit problému, jak se řeší vzniklý konflikt. To vše děti vnímají z každodenního života a následně aplikují do reálných situací jak mezi vrstevníky, tak i při jednání s dalšími dospělými.

Při výchově svého dítěte máme bezpočet příležitostí podporovat jej k větší průbojnosti, ke zmírnění jeho ostychu, k tomu, aby se učilo říci „ne“ v situacích, které mu nejsou příjemné, neplakalo, když má z něčeho obavu, ale volilo některé z konstruktivních a efektivních řešení, aniž by bylo agresivní.

Hlavními specifiky vhodné výchovy dítěte tichého a neprůbojného jsou zejména výchova láskyplná s jasně nastavenými hranicemi, výchova souhlasná a s příležitostmi k reálnému vyzkoušení v životní praxi. Nenechme se mýlit tím, že podobný typ výchovy doporučujeme i u dětí nadměrně hyperaktivních, agresivních. V řadě případů lze výchovný styl považovat za zásadní a vhodně nastavená výchovná pravidla budou mít pozitivní efekt na různé typy osobnosti, právě svým základem – srozumitelností a bezpečím. Význam prostředí rodiny, blízkosti, pocitu bezpečí a bezpečí domova velmi citlivě zmiňuje K. Vadíková v publikaci Terminologie filozofické axiologie (in: Orbánová, Vadíková, Čechvala, 2013).

1.2 Neprůbojné dítě s talentem

U nadaných a talentovaných dětí předpokládáme, že své schopnosti v průběhu života přiměřeně uplatní. Bohužel tomu tak nemusí být vždy. Naopak ve skupině nadaných dětí nacházíme relativně vysoký počet dětí, které jsou v podstatě neúspěšné, často jsou ostýchavé, neprůbojné.

Při práci s nadanými se velmi často objevuje problém, kdy dítě z různých důvodů selhává, ať už ve vrstevnických vztazích, nebo při plnění školních požadavků, a setkává se s posměchem, který jej následně v projevech talentu brzdí. Také se můžeme setkat s dětmi, kterým je jejich talent na obtíž,

nechtějí ničím vyniknout, jsou skutečně vrozeně plaché, nehouževnaté, pasivní a i přes své nadání se činnosti věnovat nechtějí (zde často působí vysoká ambicióznost rodičů, touha rodiče dosáhnout společenské prestiže díky úspěchu dítěte, nevhodný výchovný tlak a neustálé zdůrazňování onoho talentu, tlak na cvičení, zatímco ostatní členové rodiny si třeba hrají, jedou na výlet). Dítě pak přirozeně ztrácí vhodnou motivaci, protože si ve skrytu duše přeje „obyčejný“ život svých sourozenců nebo vrstevníků, kteří nemusí vstávat v pět hodin ráno, víkendy tráví procházkou v lese nebo obyčejným nicneděláním, lelkováním, hrou na počítači... Ony by se i činnosti rády věnovaly, ale rodiče neumí vhodně nadávkovat trénink a volný čas dítěte (zde jde často o problém příliš ambiciózních rodičů, ještě horší je situace u rodičů, kteří touží po společenském uznání, ale neumí jej dosáhnout vlastními silami). Bývá zajímavé, že rodiče s dobrým společenským postavením motivují své děti přirozeně k jejich vlastní cestě (ať chtějí pokračovat ve šlépějích rodičů, nebo preferují jiné zájmy). Pokud mají děti pasivní, nepřilíš průbojné, mají pro jeho osobnostní vlastnosti často pochopení a snaží se mu naopak vytvořit podporu a pocit bezpečí, důvěřují vývojovým silám, vlivu získaných pozitivních zkušeností a postupnému zvyšování odolnosti. Naopak u rodičů, kteří z různých důvodů rezignovali na získání vlastního společensky významného místa, tento tlak na výkon dítěte vidíme mnohem častěji.

Definice talentovaného, nadaného dítěte

Pokud bychom měli definovat, jaké je nadané, talentované dítě, pak zjistíme, že obecně platná definice neexistuje. Jako nadaného můžeme chápat takového jedince, který má výrazně lepší schopnosti – nebo soubor schopností – v jedné či více oblastech. Jiní autoři zdůrazňují, že nadaný je takový jedinec, který dosahuje vynikajících úspěchů ve škole, v hudbě, výtvarné oblasti či sportu. Bohužel v praxi to ale platit nemusí, právě s ohledem na to, že ne každé nadané dítě je schopné si své nadstandardní schopnosti uvědomit a prakticky uplatnit.

Obecně lze tedy nadání vnímat jako určité dispozice, vrozené nenaucené schopnosti a talent, jako rozvinutou formu nadání v mistrovství v daném oboru, které s sebou přináší i píli, svědomitost a tendenci dokončit zadaný úkol či vylepšit své schopnosti. Vadíková připomíná, že nespornou hodnotu má i schopnost přiřadit věcem smysl – tvořit pro věc samu nebo pro svůj vlastní rozvoj (2020).

Důležité je odlišit „rozumový talent“ a „talent v umění a sportu“. Talent v oblasti umění nebo ve sportu či pohybových disciplínách na sebe neváže podmínku zvýšeného intelektu ani mimořádné schopnosti v oblasti

rozumového vývoje osobnosti. Výzkumy dlouhodobě poukazují na fakt, že nadání v oblasti akademických disciplín, výukových předmětů, jako je matematika, jazyky, přírodní vědy, je úzce spjato s mentální kapacitou jedince, s jeho schopností učit se pojmy, pamatovat si detaily a spojovat již naučené v nových souvislostech; s využitím naučeného a získaného v novém kontextu.

Při sportovním či uměleckém talentu toto není nutně podmínkou k úspěchu. Určitě si vybavíme řadu vynikajících sportovců, kteří neměli vystudovanou ani střední školu. Pro děti s výrazným rozumovým nadáním jsou typické specifické projevy v chování, které mohou ovlivňovat proces vyučování i sociální atmosféru ve třídě (Fořtíková, 2009; Fořtík, Fořtíková, 2007).

Pokud bychom uvažovali jen nadání a talent v oblasti rozumových výkonů, pak nám může pomoci škála intelektového výkonu, kde o nadání hovoříme při dosažení hranice IQ 120 a o mimořádném nadání při dosažení hranice IQ 140. Nutné je ale diagnostikovat rozumové nadání standardizovanými testy a postupy provedenými specialistou.

Postavení nadaných a mimořádně talentovaných dětí se dnes nepovažuje za jednoduché. V řadě případů se ukazuje, že kromě specifických osobnostních vlastností, které mohou ovlivňovat schopnost projevit talent a o nichž jsme se již zmiňovali – např. neprůbojnost, pasivita, pohodlnost, úzkostnost, může být nadání dítěte nerovnoměrné. To znamená, že v jedné oblasti dítě svými výkony vyniká, ale v jiné dosahuje průměrných, někdy i podprůměrných výsledků. To celkově komplikuje dosažení úspěchu ve škole i v životě.

Jurášková (2006) uvádí, že nadané děti mají následující charakteristiky:

- předčasný vývin v oblasti, která souvisí s organizovanou soustavou poznatků;
- vlastní způsob učení zahrnující kvalitativně odlišný způsob učení včetně kreativní stránky nadání;
- nadšení pro výkon související s vnitřní motivací nadaného k učení.

Právě ona třetí charakteristika může být problematická, jak již v textu zaznělo a i ještě zazní dále.

Kromě nerovnoměrného nadání se můžeme v praxi setkat ještě s jednou situací, a to s kombinací talentu a poruch učení nebo chování. V tomto směru hovoříme o tzv. dvojí výjimečnosti, situace dítěte je často velmi komplikovaná a je nutná velmi úzká spolupráce rodiny, školy a odborného pracoviště (blíže např. Portešová, 2014, 2021; Mudrák, 2015; Hříbková, 2009).

Protože situace nadaných a talentovaných dětí není jednoduchá, jsou tyto děti zařazeny do skupiny žáků se specifickými vzdělávacími potřebami – někdy potřebují vyšší zátěž, aby se ve škole nenudily, někdy potřebují i přes mimořádné nadání více času na zpracování zadání, někdy potřebují pomoc s cíleným zaměřením pozornosti. A společným jmenovatelem péče o nadané žáky bývá učitelova práce s třídním kolektivem a atmosférou. Tyto děti mívají častěji obtíže s navazováním sociálních vztahů než jejich vrstevníci – zvláště děti s mimořádným nadáním v oblasti rozumových schopností.

Práce s nadanými dětmi se však neomezuje jen na školní prostředí, ale poskytuje široké pole působnosti v oblasti mimoškolních aktivit a rozvojových programů, které mohou nabízet externí možnosti vyžití pro nadané děti po vyučování v rámci dané školy.

Odborné okénko

Vzdělávání žáků s nadáním a mimořádným nadáním upravuje zákon č. 561/2004 Sb., ve znění pozdějších předpisů (tzv. školský zákon), konkrétně § 17 a 18:

(1) Školy a školská zařízení vytvářejí podmínky pro rozvoj nadání dětí, žáků a studentů.

(2) K rozvoji nadání dětí, žáků a studentů lze uskutečňovat rozšířenou výuku některých předmětů nebo skupin předmětů. Třídám se sportovním zaměřením nebo žákům a studentům vykonávajícím sportovní přípravu může ředitel školy odlišně upravit organizaci vzdělávání.

(3) Ředitel školy může mimořádně nadaného nezletilého žáka na žádost jeho zákonného zástupce a mimořádně nadaného zletilého žáka nebo studenta na jeho žádost přeřadit do vyššího ročníku bez absolvování předchozího ročníku. Součástí žádosti žáka, který plní povinnou školní docházku, je vyjádření školského poradenského zařízení a registrujícího poskytovatele zdravotních služeb v oboru praktické lékařství pro děti a dorost (dále jen „registrující lékař“). Podmínkou přeřazení je vykonání zkoušek z učiva nebo části učiva ročníku, který žák nebo student nebude absolvovat. Obsah a rozsah zkoušek stanoví ředitel školy.

Ředitel školy může s písemným doporučením školského poradenského zařízení povolit nezletilému žákovi se speciálními vzdělávacími potřebami nebo s mimořádným nadáním na žádost jeho zákonného zástupce a zletilému žákovi nebo studentovi se speciálními vzdělávacími potřebami nebo s mimořádným nadáním na jeho žádost vzdělávání podle individuálního vzdělávacího plánu. Ve středním vzdělávání nebo vyšším odborném vzdělávání může ředitel školy povolit vzdělávání podle individuálního vzdělávacího

plánu i z jiných závažných důvodů. Ve středním vzdělávání nebo vyšším odborném vzdělávání povolí ředitel školy individuální vzdělávací plán žákovi nebo studentovi na základě potvrzení, že žák nebo student je sportovním reprezentantem České republiky ve sportovním odvětví, vydaného sportovní organizací zastupující toto sportovní odvětví v České republice, a to v souvislosti s touto skutečností.

Nejčastější charakteristiky nadaných dětí

Přestože si dále představíme nejčastější charakteristiky nadaných dětí, je opravdu důležité si uvědomit, že tyto děti nemusí disponovat všemi níže popsanými projevy a ani jejich výskyt není zárukou určení talentu. Situaci dítěte mohou rodiče konzultovat s poradenským pracovištěm (např. v pedagogicko-psychologických poradnách nebo se školním psychologem, má-li škola své vlastní školní poradenské pracoviště).

Charakteristiky se mohou objevovat v různých věkových obdobích a zejména jejich kladné rysy jsou patrné při zapojení dítěte do podporujícího výchovně-vzdělávacího procesu. Znalosti vývojové psychologie jsou zde velmi podstatné. Je vhodné si dále uvědomit, že nadání není stacionární, ale v průběhu života jedince značně kolísá.

Základní charakteristiky nadaných dětí, kterých je vhodné si všimnout:

- **Bohatá slovní zásoba:** nadaní jedinci mají často již v raném věku bohatou slovní zásobu, která se velmi rychle rozšiřuje. Děti záhy sestavují poměrně složité větné konstrukce a rychle si osvojují gramatická pravidla. Nedělá jim problémy správně používat cizí slova již v předškolním období. Právě rozvinutá řeč, bohatá slovní zásoba a způsob vyjadřování se mohou stát kamenem úrazu při komunikaci s vrstevníky, pro které bývá často nesrozumitelná. Rozvinutá slovní zásoba často může být pouze na pasivní úrovni, neboť vývoj myšlení v tomto případě značně předbíhá schopnost mluvení a vyjadřování. V těchto případech hrozí nebezpečí, že nadání zůstává neobjeveno.
- **Schopnost abstrakce a generalizace:** nadaní lehce vyvozují pravidla, zevšeobecňují a spojují zdánlivě nesouvisející věci do smysluplných celků. Společně s rozvinutou kreativitou pomáhá dětem produkovat originální výtvary. Verbálně nadané děti si s oblibou vytvářejí netradiční spojení slov a vět, přírodovědně zaměřené děti například připravují experimenty a tvoří zajímavé výtvary z běžných domácích předmětů.
- **Metakognitivní schopnosti** (schopnosti volit taktiky a strategie vlastního poznávání): nadaní žáci jsou neobyčejně uvědomělí ve svých vlastních strategiích řešení problému a učení. Metakognitivní schopnosti pomáhají dětem v plánování, monitorování a hodnocení jejich

myšlení. S charakteristikou souvisí i aplikování vyspělejších stylů učení, které jsou u většiny dětí používány až v pozdějším věku.

- **Kritické myšlení:** nadané děti se nespokojí s předloženými informacemi, mají tendenci pochybovat a polemizovat. Zjišťují si další informační zdroje z nejrůznějších pojetí a snáze odhalí limity sdělované výpovědi.
- **Flexibilita a originalita myšlení:** nadaní jedinci jsou flexibilní v myšlení a dospívají k originálním způsobům řešení různých úkolů. Snaží se hledat svoji vlastní odpověď na danou otázku. Mají bohatou fantazii a představivost, jsou expresivní v názorech a jejich vyjadřování. Usilují o jedinečnost a neopakovatelnost ve své práci.
- **Smysl pro humor:** nadaní jedinci oplývají smyslem pro humor, který je kvalitativně odlišný od pojetí humoru dětí z běžné populace. Tato vlastnost vychází ze skvělé verbální inteligence a schopnosti generalizovat poznatky.
- **Brzká schopnost čtení:** v zahraniční literatuře se nadané děti někdy označují jako „děti papíru a tužky“ („paper and pencilkids“, např. Freeman, 1998). Řada dětí totiž projevuje velký zájem o písmena a čísla. Dokážou ovládat abecedu a spojovat písmena ve slova již od raného věku, často i dříve, než se naučí mluvit. Někteří odborníci (např. Sternberg, 1998, 2001) se shodují, že schopnost číst před čtvrtým rokem života je znakem výjimečného rozumového nadání. Někteří psychologové z praxe jsou však k tomuto znaku kritičtí a rozlišují mezi dětmi, které v předškolním věku vede ke čtení jejich přirozený zájem, a mezi dětmi, které jsou k této dovednosti cíleně vedeny svými mnohdy ambiciózními rodiči (Machů, Facová, Orel a kol., 2016).
- **Paměť:** nadaní jedinci se vyznačují vynikající pamětí. Jsou skvělí pozorovatelé a dlouhodobě si zapamatují i drobné detaily. Všeobecně však preferují logickou paměť před memorováním.
- **Znalosti:** nadaní jedinci mají velmi hluboké znalosti v oborech, které je zajímají. Tyto informace si poté lehce vybavují i ve zcela jiném konceptu, než v jakém je získali. Znalosti v mnohých případech mohou dosahovat expertní úrovně. V jiných předmětech a oborech mohou selhávat.
- **Záliby a koníčky:** intelektově nadané děti preferují spíše intelektuální zájmy. Tomu odpovídá i výběr hraček, jako jsou například knihy, encyklopedie, atlasy, počítače, šachy. Dále mají v oblibě třídění a generalizování informací, což se projevuje i při výběru aktivit a zkoumaných témat.
- **Koncentrace pozornosti:** schopnost dlouhodobé koncentrace pozornosti je typická charakteristika rozumově nadaných dětí. Tato vysoká

schopnost soustředění se projevuje již od útlého věku. Tyto děti se lépe dokážou soustředit na úkoly, pro které jsou hluboce motivovány. Takto jsou schopné například v domácím prostředí pracovat i několik hodin. Soustředěnost naopak logicky klesá u mechanické a monotematické práce.

- **Pracovní tempo:** nadané děti mají odlišné pracovní tempo, které závisí na používané učební aktivitě. Pokud se týká vybavování, aplikace znalostí a vyvozování, patří mezi nejrychlejší ve třídě. Naopak při používání aktivizujících metod s převládajícími prvky kritického, tvořivého a problémového myšlení, nadaní žáci dokončují úkol až mezi posledními. To souvisí s hlubším přístupem k problematice.

Osobnostně-sociální charakteristiky nadaných dětí

Mezi základní osobnostně-sociální charakteristiky nadaných dětí patří:

- **Denní snění:** tato charakteristika nadaných dětí nemá většinou únikový charakter a pro dítě je spíše považována za konstruktivní.
- **Motivace:** obvykle se zdůrazňuje převaha vnitřní motivace nad vnější. Již od brzkého věku jsou nadané děti dychtivé po získávání nových informací, mají rozmanité zájmy a neunavuje je duševní činnost.
- **Zvýšená aktivita:** nadané děti vynikají neobyčejnou živostí a aktivitou, které hrají v jejich životě významnou roli. Mají věčně nenasycenou potřebu něco poznávat a objevovat. V oblasti svého zájmu pracují s velkým zaujetím a nasazením. Mají rády výzvy, které je motivují. Pokud mají možnost, vybírají si náročnější varianty úloh a cvičení. Naopak u činnostech, které je nezajímají, se příliš nevysilují. Stejnou angažovanost, s jakou vstupují do zajímavých činností, vyžadují i od svého okolí, což může vyvolat řadu konfliktů.
- **Přecitlivělost a smyslová vnímavost:** nadaní jedinci intenzivně vnímají věci a jevy, které ostatní nevidí – případně přehlížejí. Bývají rovněž citliví na estetiku, harmonii a současně na všechno, co je problematické.
- **Perfekcionismus:** nadaní jedinci mají obvykle ohromnou dávku ctižádosti. Musí být za každých okolností bezchybní. Stanovují sobě i ostatním vysoké, někdy až nereálné cíle, ale následně mohou být hluboce zklamáni, pokud je oni sami či jejich okolí nedokáže splnit. I když jejich výkon byl ve srovnání s druhými vynikající, dávají nespokojenost najevo různými, často prudkými reakcemi. Všechny uvedené znaky mohou být potenciálním zdrojem konfliktů s vrstevníky i autoritami. Proto je nezbytné o nich vědět, zaměřit se na to, co je „za nimi“ (Machů, Facová, Orel a kol., 2016).